

Церковно-адміністративна діяльність Петра Могили на архімандрії Києво-Печерського монастиря (1628–1632)

У дослідницькій літературі відмічається, що про період діяльності Петра Могили на посту Києво-Печерського архімандрита відомо відносно небагато [Мицик]. До того ж цей період у житті Могили, за винятком деяких відтинків (здебільшого це культурно-освітня діяльність, розпочата заснуванням Могилянської колегії), є ігнорований більшістю істориків. Причина ігнорування полягає в тому, що діяльність цього періоду стосується внутрішньоцерковного життя, яке цікавить переважно тільки дослідників історії церкви, а не дослідників загальної історії. І якщо останні й висловлювали думки щодо цього періоду, то хіба тільки, щоб вказати на неясність способу вступу на архімандрію та на авторитарність Могили [Жуковський 1997, с. 76–77]. Слід зазначити, що переважна більшість джерельних даних (у т. ч., на жаль, втрачених) про цей період життя та діяльності Могили містися у праці 1883 року С. Голубєва «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)» і це зумовлює її затребуваність сьогодні.

Усі дослідники підкреслюють, що, очоливши відомий Печерський монастир, Могила досить енергійно почав працювати над його розбудовою та заявив про себе як ревний послідовник своїх славнозвісних попередників – Никифора Тура (1593–1599), Єлисея Плетенецького (1599–1624) та Захарії Копистенського (1624–1627), які багато піклувалися про інтереси керованої ними обителі. Могила став діяльним продовжувачем розпочатої та успішно веденої ними справи як щодо зовнішнього добробуту монастиря, так і щодо внутрішнього його благоустрою.

Насамперед слід зазначити, що з обранням на Печерську архімандрію Могили остаточно були подолані деякі протистояння та розходження між митрополією та Печерським монастирем. Це чергове загострення спостерігається ще за часів Никифора Тура, який у 1593 році, отримавши

привілей Сигізмунда III на архімандрію, відмовився їхати до Київського митрополита Михаїла Рогози на посвяту. При цьому архімандрит посилався на те, що Печерський монастир є ставропігією Константинопольської патріархії, підтвердження якої він отримав від патріарха Єремії II у 1592 році [Кочетов, Яковенко], і тому Київський митрополит «тут жадного вряду и влады не мает» [Судебная явка 1851, с. 77; Донесение 1859, с. 447]. У відповідь Рогоза піддав анафемі Никифора Тура й насильно заволодів найкращими монастирськими маєтками [Евгений, (Болховитинов) 1995, с. 287].

Після приєднання Рогози до унії в 1596 році православні, які не прийняли унію, залишалися взагалі без митрополита, а наступник Рогози, Іпатій Поцей, ще більше утискав обитель. Відновлення православної Київської митрополії у 1620 році (утім, офіційно невизнаної урядом), коли митрополитом став Іов Борецький, внесло деякі зміни у ситуацію. Разом з відновленням на території митрополії були створені численні ставропігії, які робили владу митрополита та єпископату дуже обмеженою. Цілком вірогідно, що Борецький вжив деяких заходів, щоб домогтися відміни більшості з них. Поміж іншого, із цим дорученням від нього в 1624–1626 роках здійснив подорож на Схід Полоцький архієпископ Мелетій Смотрицький [Макарий (Булгаков)], який привіз відповідні грамоти від патріарха Кирила Лукаріса. Як результат, було скасовано всі новостворені ставропігії.

Постало також питання збереження ставропігії і за Печерським монастирем. Утім, навряд чи це було гостре протистояння, бо ситуацію не можна порівнювати з тією, у якій перебував Никифор Тур. Це був інший час та інші особи. Відомо, що 28 липня 1626 року, за дорученням Копистенського, соборний старець Печерської обителі чернець Варлаам Дизковський надав відповідні привілеї на ставропігійні права Борецькому. Своєю чергою митрополит привілеї «честно принявши <...> и

целовавши <...> прошения отца архимандрита и всего Собора разсудивши яко слушныя до книг <...> митрополитанских вписал» [Грамота 1883, с. 290].

Слід зазначити, що Борецький (до того ж іще до свого чернечого постригу) і Копистенський входили до т. зв. лаврського інтелектуального кола – церковно-просвітницького і культурницького осередку на базі Печерського монастиря, що його згуртував навколо себе в 1615–1616 роках Плетенецький. Згодом до гуртка приєднався і Петро Могила. Плетенецький, поряд з гетьманом Петром Сагайдачним [Сас 2010, с. 16–18], також був одним з ініціаторів відновлення православної ієрархії у 1620 році. Таким чином, зауваження, яке трапляється, про те, що збереження за Печерським монастирем ставропігії стало одним з найважливіших результатів діяльності Копистенського [Кочетов, Яковенко] є в певному сенсі дещо формальним. Проте повна взаємодія між митрополією та Печерським монастирем спостерігається саме із часу обрання архімандритом Могили [Мицик], який із синівською повагою ставився до Борецького, а останній своєю чергою вбачав саме в Могилі свого майбутнього спадкоємця.

Дослідники підкреслюють, що однією з важливіших проблем в історії Печерської обителі кінця XVI – початку XVII ст. була боротьба її настоятелів з різними особами, які зазіхали на монастирське майно. Цю боротьбу постійно вели архімандрити, які передували Могилі. Однак слабкі сторони тодішнього судочинства, а головне упереджене ставлення урядовців, слугували підґрунтям для корисливих претендентів на монастирське майно. Тому, незважаючи на енергійний захист своїх інтересів, Печерський монастир все ж втратив деякі маєтки і часто зазнавав спустошливих наїздів на свої села, поля та пасіки. Могила зіткнувся з численними судами, що стосувалися маєтків обителі. Деякі з них затягувалися на роки і навіть десятиліття. Багато інших виникло під час міжархімандритства, після смерті Копистенського (березень–листопад 1627 року). Могила діяв більш практично. Він не відмовився від судових процесів, які могли б тривати довго і часто вирішувалися не на користь дійсного власника, але водночас

вирішив застосувати для повернення монастирського майна ті самі методи, якими користувалися й супротивники, коли вони його забирали.

Відправивши довірених осіб до урядових установ із клопотанням від монастиря, Могила, не чекаючи судового рішення, збирав монастирських слуг, озброював їх і силою опановував маєтки, що належали обителі (іноді для цієї мети запрошував і козаків). Таким чином, якщо якийсь пан, зазіхнувши на багату монастирську маєтність, робив на неї набіг і грабував, то він міг бути впевнений, що його дії не залишаться безкарними: подібну ж (якщо не більш сумну) долю зазнає незабаром і його власний маєток [Голубев 1883, с. 313–314]. Противники Могили у своїх скаргах іноді малюють його занадто негативно. Сам він описується вкрай похмурими фарбами, його наїзди прирівнюються до розбійницьких нападів, у його вуста вкладаються найнепрстойніші промови [Два документа 1883, с. 390–392]. Утім, як зазначає Ю. Мицик, жодного разу ні Могили, ні посланих ним слуг не звинувачували у вбивстві. Крім того, існують документи, які чітко вказують на фальсифікацію ряду процесів проти Могили та провокацій проти нього [Мицик]. Проте сам факт збройних наїздів Могили на монастирських недоброзичливців не підлягає сумніву.

Однак, спричинені обставинами (крайнім безсиллям судової влади та неможливістю мати швидкий і правий суд), ці наїзди були в дусі того часу і, на думку С. Голубєва, навряд чи можуть бути поставлені у провину Могили. Для підтримки зовнішнього добробуту обителі вони мають бути визнані майже необхідними. Результатом енергійних дій Могили виявилось те, що деякі з маєтків були повернуті, багато спірних справ закінчилися на користь монастиря, а посягання на монастирське майно з боку користолюбних осіб майже припинилися [Голубев 1883, с. 315]. Слід зазначити, що, з огляду на те, що серед тих, хто посягав на монастирське майно, були й православні, Могила користувався не лише силовими, а також і моральними методами, намагаючись впливати на релігійні почуття. І це також мало позитивний

результат. Зокрема, це відомо із записок архімандрита, зроблених власноруч [Собственноручные записки 1887, с. 53–54].

С. Голубев, а за ним і більшість дослідників, характеризуючи діяльність Могили зі збереження Печерських маєтків, схильні бачити в цьому виконання обов'язків начальника чернечої братії, що покладалися на нього [Голубев 1883, с. 318–319; Жуковський 1997, с. 65; Мицик та ін.]. Як аргумент наводиться той факт, що Могила, ревно оберігаючи монастирське добро, не тільки ніколи ним не користувався в корисливих цілях, але навіть із коштів, які належали йому особисто, часто виділяв суми на потреби керованої ним обителі. Про його високе розуміння ролі чернецтва свідчать власноруч зроблені в цей період його життя записки [Собственноручные записки 1887, с. 171–180]. Йоахим Єрлич, який близько знав Могилу, свідчить, що архімандрит був вимогливим і суворим до себе [Latorisiec 1853, с. 56].

Таким же вимогливим він був і до підлеглої монастирської братії. Зрозуміло, високі ідеали чернечого життя, яких прагнув дотримуватись Могила, не завжди знаходили послідовників у середовищі довіреної його управлінню братії. Ще за часу архімандритства Плетенецького зусилля, спрямовані на відновлення внутрішнього монастирського життя, викликали невдоволення з боку деяких ченців. Не припинялося вони й пізніше. На них із жалем вказував і наступник Плетенецького – Копистенський [Захария (Копыстенский) 1625, с. л̄з]. Виявлялися невдоволення і під час керування монастирем Могили.

Своєю чергою ухиляння ченців від добровільно прийнятих обітниць викликали з боку Могили заходи щодо їх припинення. На підставі записок самого Могили, можна думати, що він намагався досягти поліпшення чернечого життя в обителі шляхом духовно-моральних настанов, діючи на релігійні почуття. Утім, якщо настанови не досягали своєї мети, то Могила рішуче очищав лави чернецтва від тих, хто прийняв постриг не з прагнення щирого служіння Богу, а з інших, переважно меркантильних, міркувань. За

свідченням уніатського митрополита Йосипа Рутського вже у 1629 році новий архімандрит із 80 печерських ченців залишив при собі тільки 18 [Мицик].

Існують свідчення, що за непослух або невиконання розпорядку з боку підлеглих ченців Могила в деяких випадках, як і у випадках із монастирськими маєтками, вдавався до суворих, навіть жорстоких заходів. Такі випадки наводить Єрлич. Вирішивши заснувати в Печерському монастирі навчальний заклад, Могила обрав для нього місце у Троїцькому монастирі, що примикав до обителі. Цей монастир користувався певною автономією і мав свого ігумена, який підпорядковувався Печерському архімандритові. Тут переважно жили старі та хворі ченці на спокої, від чого й сам монастир називався «шпитальним». «Шпитальних» ченців треба було переселити в інше місце. Але вони, на чолі зі своїм ігуменом Арсенієм, не тільки на це не погодилися, але й вчиняли цьому активний опір і заявили архімандриту, що якщо він хоче заснувати школи, то нехай обирає для них якесь інше місце, а їх, старців, не турбує. Така зухвала непокора роздратувала Могилу. Він наказав забрати в непокірного ігумена гроші та все майно, покарати батогами й посадити до ув'язнення, де ігумен і помер [Latorisiec 1853, с. 58–59]. Слід зазначити, що навіть С. Голубев, дослідник з Київської академії – «огнища культу Могили і пієтизму до нього» [Грушевський], засуджує ці дії й лише додає, знову ж, як і у випадку з маєтками, що подібні «круті» заходи були в дусі того часу і практикувалися Могилою в усвідомленні їхньої законності [Голубев 1883, с. 335].

На час архімандритства Могили Печерський монастир вимагав суттєвих фінансових дотацій на своє утримання та розбудову і новому архімандриту доводилося шукати джерела поповнення монастирської скарбниці (саме цим дослідники пояснюють його рішучі дії з повернення монастирського майна). З огляду на витрати, які потрібно було понести, не слід також переоцінювати багатство і особисто Могили, і Печерського монастиря взагалі, оскільки їм було далеко до магнатів, на кшталт

Вишневецьких, Конецьпольських, Острозьких, Потоцьких та ін. Маєтності Печерського монастиря були тоді на рівні землеволодінь шляхтича середнього рівня [Мицик].

Майже відразу після вступу на архімандрію, на початку 1628 року, Могила надсилав листи про матеріальну допомогу цареві Михайлу Федоровичу (12 січня) та до Львівського братства (20 січня). Звернення не були залишені поза увагою, і допомога надійшла. Окрім цього, 26 червня 1628 року цар і його батько, патріарх Філарет, видали грамоту, якою братії Печерського монастиря дозволялося, як при нинішньому архімандриті, так і за його спадкоємців, щорічно приїжджати за фінансовою допомогою [Жалованная грамота 1953, с. 77]. До надісланих пожертв Могила додав багато своїх коштів і викупив насамперед срібні та золоті богослужбові посудини й ризи, закладені попередніми архімандритами. Він замовив також кілька нових цінних церковних речей, необхідних для богослужіння [Собственноручные записки 1887, с. 184]. Окрім цього, великі кошти пішли на ремонт та оздоблення Великої церкви Печерської. Природно, багато уваги Могила присвятив печерам. На зібрані кошти було продовжено капітальні роботи, розпочаті при попередниках, для зміцнення печерних келій і церков. У храмах було встановлено нові іконостаси, для чого стелі були вивищені й оформлені у вигляді зводів, а стіни вимурувані камінням. Для мощей спорудили нові гробниці й над кожною оновили написи [Голубев 1883, с. 339].

Разом з турботами про зовнішню розбудову Печерського монастиря Могила намагався привернути до нього релігійну увагу як до сакрального місця. Для цього він збирав свідчення про благодатні чудеса в монастирі та записував їх у домашню книгу. Їх нараховується до 30. Цікаво відмітити, що Могила зафіксував, що в монастирі отримували зцілення або «відповідь» на звернення та прохання до Бога запеклі грішники, розбійники й особи неправославної віри, проте за єдиної умови: «сие святое место святолепно и с верою посещати подобает». Серед записаних Могилою чудес деякі

відносяться безпосередньо до років його архімандритства, решта – до періоду його найближчих попередників [Собственноручные записки 1887, с. 49–132]. Згодом, уже за час керування Могилою Київською митрополією – у 1638 році, більшість із них було вміщено у «Тератургімі» Афанасія Кальнофойського, поряд з добре документованою історією Печерського монастиря та детальними планами Ближніх і Дальніх печер. Загалом і «Тератургіма», яку безпосередньо редагував Могила, і інформація з його записок у ній мають апологетично-полемічну мету – доказ на право існування православної віри через благодатні надприродні явища, які є наслідком проявів її духовного життя [Athanasius Kalnofoysky].

На прославу Печерського монастиря була спрямована й діяльність Могили в літургійному напрямі. Відомо, що 7 січня 1629 року він видав грамоту, звернену *«ко всем священникам, в именах Печерского монастыря пребывающим»*, у якій було засновано нагляд над підлеглим духовенством через особливого священика (протопопа), уповноваженого від архімандрита. До його повноважень входило *«ездячи по маетностям нашим, всех вас и всякого особно в служении церковном дозировать, недостаточные направляти, упрямых и преступных наказывати, и если который знатно виновен покажется, узилищем и денежною виною казнити»* [Грамота 1883, с. 251–252]

Дбаючи про пристойне і чинне відправлення богослужіння, Могила намагався надати йому великої урочистості та благоліпності. І тут також багато що було зроблено в Печерському монастирі в період, що безпосередньо передувало вступу на архімандрію Могили. Так, Плетенецький дуже дбав про «благоприкрашення» храмів, а також, спільно із Копистенським, своїм наступником, розвивав та підтримував проповідницьку діяльність духовенства. Ще більшу турботливість проявив Могила, який розбудовував монастирські храми, запровадив більш величні й урочисті богослужіння та приділяв значну увагу церковним проповідям. В останньому, подібно до своїх попередників, Могила намагався залучати до

монастирської братії майстерних гомілетів, та й сам нерідко виступав із проповідями. До цього варто додати започаткування в Печерському монастирі відправи великопісних пасій, запозичених у Католицької церкви, але адаптованих до духу православного віровчення. Утім, думка, що читання пасій під час Великого посту було запроваджено Могилою, не зовсім точна. Це відбулося згідно з рішенням Київського собору 1629 року, але те, що Могила брав участь у прийнятті цього рішення, не підлягає сумніву [Голубев 1883, с. 383].

Ще одним результатом діяльності було розширення автономії Печерської обителі, а разом з тим збільшення значення її архімандрита та поширення її впливу на інші монастирі. Це знайшло відображення в зміні титулатури на «Великого Архімандрита Великої Лаври Печерської», що фіксується в передмовах та посвятах видань Печерської друкарні. Попередники Могили називали себе лише «архімандритами», хоча монастир інколи називався «лаврою» [Номоканон 1624; Толкование 1625 та ін.] і «великою лаврою» [Анфологион 1619 та ін.], утім, найчастіше «монастирем»¹.

Можна вказати й приблизну дату зміни титулу Печерського архімандрита – 1629 рік. У першій книзі, виданій за архімандритства Могили на початку 1628 року, – «Повчання авви Дорофія» – він титулується ще як «архімандрит» [Преподобного отца 1628, с. 7], а вже у виданнях 1629 року –

¹ Слід зазначити, що, принаймні, до кінця XVII ст. титулу «лавра» не надавалося офіційного значення [Голубинский]. Оскільки не було чітких критеріїв присвоєння тій чи іншій обителі титулу «лавра», значна кількість великих монастирів довільно присвоювала його собі й називалася «лаврами» навіть у грамотах. Після секуляризаційної реформи 1764 року Катерини II та установи монастирських штатів, титул «лавра» став відображати ієрархічну перевагу першорядних монастирів [Ткачев]. Щодо Києво-Печерської обителі назва «лавра» трапляється вже в домонгольську добу у XII–XIII ст. [Патерик; Послание 1851, с. 347]. Пізніше, унаслідок занепаду Києва, втратив своє значення і титул «лавра» щодо Печерського монастиря. У 1592 році Константинопольський патріарх Єремія II, на підставі грамоти 1481 року свого попередника Максима (список з якої він надав), знову визнав цей титул (як і ставропігійні права) монастиря. Згодом інші патріархи (і не тільки константинопольські) протягом 1594–1688 років у своїх грамотах називали Печерський монастир «лаврою» [Евгений, (Болховитинов) 1995, с. 302]. Утім, остаточно офіційно назва закріпилася з 1688 року [Голубинский; Евгений, (Болховитинов) 1995, с. 302].

Номоканоні та Служебнику – додається слово «великий» [Номоканон 1629; Литургарион 1629]. Проте можна спостерігати й винятки. Наприклад, надрукована в 1632 році проповідь Могили на Хрестопоклонну неділю того ж року «Крест Христа Спасителя и каждого человека» у своїй повній назві та посвяті (Єремії Вишневецькому) містить титул Могили як «архімандрита» [Крест Христа 1632; «Крест Христа Спасителя» 1914, с. 386].

Зрозуміло, що привнесення до титулу відбулося за згоди митрополії та підтримки з боку Борецького. Він же надав Могили на початку 1631 року грамоти, які уповноважували його – Печерського архімандрита – під час поїздок православними єпархіями Київської митрополії вирішувати питання внутрішньоцерковного життя [Голубев 1883, с. 384–385; Письмо Киево-Печерского 1883, с. 393–394]. До цього ж часу відноситься підпорядкування Печерському монастирю Спаського Черненського, який був під Луцьком, а також спроба підпорядкування Києво-Пустинного-Миколаївського, яке було здійснене вже після отримання Могилою митрополичого сану. Також у 1631 році Могила заснував Голосіївську пустинь як скит від Печерського монастиря [Евгений, (Болховитинов) 1995, с. 317]. У скиту було збудовано храм в ім'я покровителя роду молдавських господарів Могил – Іоанна Нового Сочавського, будинок архімандрита, декілька келій з господарськими приміщеннями, а також посаджено сад і гай [Алатарцева].

За часів архімандритства Могили, завдяки зусиллям колективу, який сформувався за Плетинецького та Копистеського, досить великим видавничим осередком з чіткою налагодженою роботою була Печерська друкарня. Відомо, що архімандрит, ще до чернечого постригу брав активну участь у літературній діяльності. Однак у перші роки свого управління монастирем він був серйозно зайнятий такими справами та питаннями, які, безперечно, мали відволікати його увагу від друкарні. У цей час завідувачем друкарні (архітипографом) був Памво Беринда – видатна постать культурно-освітнього руху України першої половини XVII ст. Саме з його ім'ям пов'язані видані в 1627–1628 роках «Лексикон словенороський», «Екфезис

диякона Агапіта» (його переклав із грецької Могила ще тоді, як був світською людиною) та «Повчання авви Дорофія». З 1629 року Могила брав більш активну участь у діяльності друкарні. Цього року вийшли друком Номоканон, де самостійним твором Могили є центральна частина його посвяти – передмови, та Службник – одне з найкрасивіших і взагалі кращих видань Печерської друкарні цього періоду [Титов 1916, с. 181].

Редагування тексту Службника робив особисто Могила. Окрім нього, у роботі над цією богослужбовою книгою брали участь Беринда та ще один з видатних діячів культурно-освітнього руху цієї доби – Тарасій Земка. Остаточне затвердження тексту відбулося на Київському соборі 1629 року. Найкращою оцінкою значення цього «могилянського» Службника є той факт, що отримавши практично відразу значне поширення на слов'янських землях, протягом майже 400 років він зазнав лише невеликої редакції тексту. Тому сучасні Службники майже дослівно з ним збігаються! Загалом за період архімандритства Могили (1628–1632) Печерська друкарня видала 13 книг і брошур різного обсягу та змісту [Голубев 1883, с. 400–410].

Безумовно, чи не найважливішою справою Могили за цей період було намагання створити в керованій ним обителі вищій навчальний заклад. Слід зазначити, що існує досить велика кількість досліджень, які розглядають культурно-просвітницький аспект діяльності Могили. Утім, у контексті тематики статті видається неправильним обійти увагою цю сторінку в діяльності Печерського архімандрита.

Як людина високоосвічена Могила розумів, що той занепад, у якому перебувала більша частина православного населення, був наслідком низького рівня освіти. Найбільш надійним способом піднесення й розвитку освіти Могила вважав заснування таких колегій, які б по духу своєму були строго православними, а в науковому сенсі не поступалися б найкращим західноєвропейським колегіям. Щоб вони, відповідно до потреб часу, могли надавати повну та всебічну освіту без виїзду за кордон. Здійснення свого задуму Могила почав відразу після зайняття Печерської архімандрії. Тоді ж,

за свідченням одного з вихованців Києво-Могилянської колегії першої половини XVII ст. Гавриїла Домецького, Могила попросив від Константинопольського патріарха санкціонувати (благословити) створення в Києві латинських та польських шкіл, а ще раніше послав здібних ченців за кордон на навчання [Петр Могила 1846, с. 37].

Однак наміри відкрити в Печерському монастирі вищу колегію не знайшли розуміння та схвалення з боку киян. У цьому вони вбачали підриив своєї школи, яка існувала при Київському Богоявленському братстві ще за часів Плетенецького з 1615 року. З особливою недовірою до плану Могили ставився досить вагомий прошарок мешканців з консервативними переконаннями, які побоювались, що поширення програми в школі призведе до утворення ересей. Утім, були й більш практичні аргументи проти відкриття колегії – члени Київського братства й інші кияни звертали увагу на шкідливість розподілу викладацьких сил між двома школами та попросили Могилу, щоб викладачі, підготовлені за кордоном, працювали б у Братській школі. На цьому наполягав і друг Могили – Борецький, який перед своєю смертю (2 березня 1631 року) залишив заповіт, в якому застерігав Могилу не організувати для виховання православних дітей ніяких шкіл, окрім Братської [Духовное завещание 1883, с. 396].

У цей час Могила був у Львові, де брав участь в освяченні Успенської церкви, збудованої коштом його родичів. Повернувшись до Києва і ознайомившись із заповітом Борецького, Могила вирішив виконати основний його пункт: з'єднати свою фундацію та колегію з Братською школою. Своєю чергою Київське братство зобов'язалося визнати архімандрита своїм старшим братчиком і опікуном. Відповідний запис було зроблено в братському уписі від 11 березня 1631 року (на 9-й день смерті Борецького) [Голубев 1883, с. 430]. Утім, можливо, виконуючи волю спочилого друга, Могила розраховував на підтримку впливового Київського братства під час виборів на вакантне місце Київського митрополита. Проте вибраним і

висвяченим 20 липня 1631 року став Ісає Копинський – архієпископ Смоленський та Чернігівський [Максимович 1877, с. 201].

У червні 1631 року, коли вже з'ясувалося, що його кандидатура на митрополита не проходить, Могила знову поїхав до Львова і там домовився з професорами Львівської братської школи Ісаією Трофимовичем-Козловським і Сильвестром Косовим про їх переїзд до школи в Печерському монастирі. Тоді ж, на думку дослідників, він, вірогідно, і направив листа до Константинопольського патріарха щодо затвердження свого задуму [Голубев 1883, с. 434; Жуковський 1997, с. 72]. Проте архімандритові довелося зіткнутися з різними труднощами, які насамперед стосувалися ченців Троїцького монастиря, котрі не хотіли віддавати свого приміщення для школи (про що йшлося вище). Пізніше, коли почалося навчання в новій колегії, у Києві поширилися чутки щодо у хиткості переконань нових професорів та схильності їх до унії. Це особливо хвилювало простий народ. Проте, коли чутки дійшли до козаків, то це спричинило відкрите обурення – Могилі та його викладачам погрожували навіть смертю [Пекарский 1862, с. 368–369]. Під тиском обставин Могила мусив піти на поступки і дав свою згоду на з'єднання заснованої ним вищої колегії з Братською школою. Проте він висловив умови цього з'єднання: архімандрит залишав за собою нагляд та опіку над об'єднаною школою [Акт Київського; Акт, даний Петру Могилі; Військовий лист; Наказ гетьмана].

Могила пообіцяв провести з'єднання шкіл наприкінці 1631 року, але його вирішено було відкласти до початку навчального 1632 року. Таким чином, навчання в Печерській школі, яке проходило у Троїцькому монастирі, тривало трохи більше ніж пів року. Утім, перш ніж відбулося запропоноване з'єднання Могилянської колегії зі школою Богоявленського братства, у Речі Посполитій сталася подія, яка мала дуже важливі наслідки для всієї подальшої діяльності Могилы. 30 квітня 1632 року помер король Сигізмунд III і, як відомо, на новому сеймі, який обрав нового короля – Владислава IV, було зведено на Київську митрополію і Петра Могилу, що

надавало його багатогранній особистості зовсім інші, ще більш широкі перспективи для діяльності.

Джерела та література

Акт, даний Петру Могилі на з'єднання Печерської та Братської шкіл, 1632 року, 5 січня / переклав В. Шевчук. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus62.htm> (дата звернення 21.04.2023).

Акт Київського братства, даний Києво-Печерському архимандриту Петру Могилі із викладом умов, на яких відбулося з'єднання Лаврської Могиллянської школи із Братською Богоявленською, 1631 року, 30 грудня / переклав В. Шевчук. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus61.htm> (дата звернення 21.04.2023).

Алатарцева, И. В. Голосеевский в честь Покрова Пресвятой Богородицы мужской монастырь *Православная энциклопедия*, XI. URL: <https://www.pravenc.ru/text/165289.html> (дата звернення 21.04.2023).

Анфологион. 1619. Киев.

Військовий лист гетьмана Івана Петрижицького і всього Війська Запорозького із виявом згоди на з'єднання Лаврської Могиллянської школи із Братською Богоявленською 1632 року, 12 березня / переклав В. Шевчук. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus62.htm> (дата звернення 21.04.2023).

Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*. I. Киев.

Голубинский, Е. Е. *Преподобный Сергей Радонежский и созданная им Троицкая лавра*. URL: <https://www.sedmitza.ru/lib/text/438567/> (дата звернення 21.04.2023).

Грамота Киево-Печерского архимандрита Петра Могилы священникам, находящимся в зависимости от Печерской Лавры, о подчинении их ведению протопопа от 7 января 1629 г. 1883. Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*. I. Приложения. Киев, с. 251–252.

Грамота Константинопольского патриарха Кирилла к православным южно-руссам с объяснением посланного прежде через Мелетия Смотрицкого Соборного определения, уничтожавшего ставропигиальные права некоторых братств и монастырей в Юго-Западной Руси от 15 декабря 1626 г. 1883. Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*. I. Приложения. Киев, с. 287–290.

Грушевський, М. *Історія української літератури*, 6. URL: litopys.org.ua/hrushukr/hrush620.htm (дата звернення 21.04.2023).

Два документа, служащие к уяснению взаимных отношений между униатским митрополитом В. Рутским и Киево-Печерским архимандритом П. Могилою 1629–1630 гг. 1883. Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*. I. Приложения. Киев, с. 386–392.

Донесение пресвитера Константина Григорьевича о том, что нареченный архимандрит Киево-Печерского монастыря Никифор Тур отказался принять от митрополита Михаила Рагозы посвящение в сан архимандрита 6 октября 1594 г. № 106. 1859. *Архив Юго-Западной России*, 1, I. Санкт-Петербург, с. 447–448.

Духовное завещание Киевского митрополита Иова Борецкого. 1 марта 1631 г. 1883. Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*. I. Приложения. Киев, с. 395–399.

Евгений, (Болховитинов), митр. 1995. Описание Киево-Печерской Лавры. *Вибрані праці з історії Києва*. Київ, с. 271–392.

Жалованная грамота царя Михаила Федоровича и патриарха Филарета Киево-Печерскому монастырю, разрешающая монахам периодически приезжать в Москву за денежной помощью для этого монастыря. 26 июня 1628 г. 1953. *Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, I, № 42, с. 77.

Жуковський, А. 1997. *Петро Могила й питання єдності Церков*. Київ.

Захарія (Копыстенський), іером. 1625. *Казанье на честном погребі блаженного мужа и превелебнаго отца кир Елисея, в иероманасех Евфимия Плетенецкого*. Київ.

Кочетов, Д. Б., Яковенко, С. Г. Києво-Печерська лавра (початок XVI в. – 1786 г.). *Православна енциклопедія*, XXXIII. URL: <https://www.pravenc.ru/text/1684519.html> (дата звернення 21.04.2023).

Крест Христа Спасителя и кожного человека на казаню публично през ясневелебного в Бозе его милости господина и отца кир Петра Могилу, милостью Божиею архимандрита Святыя Великия Лавры Печерския Киевския. 1632. Київ.

«Крест Христа Спасителя» – проповідь, произнесена Києво-Печерським архимандритом Петром Могилою в Крестопоклонну ю неділю 1632 г. 1914. *Архив Юго-Западной России*, 1, VIII, 1. Санкт-Петербург, с. 386.

Литургарион си есть Служебник. 1629. Київ.

Макарий (Булгаков), митр. *История Русской Церкви*, 11, IV. URL: <https://www.sedmitza.ru/lib/text/436140/> (дата звернення 21.04.2023).

Максимович, М. А. 1877. Записки о первых временах Киевского Богоявленского братства. *Максимович, М. А. Собрание сочинений*, II. Київ, с. 172–205.

Мицик, Ю. *Святий Петро Могила – архимандрит Києво-Печерської лаври*. URL: <https://www.kpba.edu.ua/statti/963-sviatyi-petro-mohyla-arkhimandryt-kyievo-pecherskoi-lavry.html> (дата звернення 21.04.2023).

Наказ гетьмана Івана Петрижицького Київському отаману й козакам про рішення Запорозького Війська з повелінням не чинити перешкод при передачі братських установ Петру Могилі, 1632 року, 17 вересня / переклав В. Шевчук. URL: <http://litopys.org.ua/suspil/sus62.htm> (дата звернення 21.04.2023).

Номоканон, сиречь законоправилик. 1624. Київ.

Номоканон, сиречь законоправилик. 1629. Київ.

Патерик Києво-Печерський за другою Касіянівською редакцією (1462 р.) / упоряд., адапт. укр. мовою, скл. додат. і прим. Ірина Жиленко. URL: <http://litopys.org.ua/paterikon/paterikon.htm> (дата звернення 21.04.2023).

Пекарский, П. 1862. Представители киевской учености в половине XVII столетия. *Отечественные записки*, СХLI, 1, с. 361–369.

Петр Могила митрополит Киевский. 1846. *Прибавления к изданию Творений святых отцов в русском переводе*, IV, с. 29–76.

Письмо Киево-Печерского архимандрита Петра Могилы к Перемышльскому братству, с увещанием мужественно переносить гонения от латино-униатов и твердо держаться праотцевской веры, на что преподается им благословение от Киевской митрополии от 31 января 1631 г. 1883. Голубев, С. 1883. *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт церковно-исторического исследования)*. I. Приложения. Киев, с. 393–394.

Послание некоего старца к Василию, архимандриту Печерскому XII столетия. 1851. *Прибавления к изданию Творений святых отцов в русском переводе*, X, с. 341–357.

Преподобного отца нашего аввы Дорофея поучения душеполезна различна к своим его учеником. 1628. Киев.

Сас, П. М. 2010. Відновлення православної церковної ієрархії Київської митрополії (1620 р.). *Український історичний журнал*, 4, с. 15–39.

Собственноручные записки Петра Могилы. 1887. *Архив Юго-Западной России*, 1, VII. Санкт-Петербург, с. 49–192.

Судебная явка в Новгородском митрополичьем приказе крестового священника Константина об отречении нареченного Киево-Печерского архимандрита Никифора Тура явиться к митрополиту Михаилу для посвящения в сей сан 6 октября 1594 г. № 52. 1851. *Акты Западной России*, 4. Санкт-Петербург, с. 76–77.

Титов, Ф., прот. 1916. *Типография Киево-Печерской Лавры. Исторический очерк (1606–1616–1916 гг.)*, 1. Киев.

Ткачев, Е. В. Лавра. *Православная энциклопедия*, XXXIX. URL: <https://www.pravenc.ru/text/2462411.html> (дата звернення 21.04.2023).

Толкование на Апокалипсис св. Андрея, архиепископа Кессарии Кападокийской. 1625. Киев.

Athanasius Kalnofoysky. *Τερατουργηματα, lubo Cuda, ktore byly tak w samym swietocudotwornym monastyru Pieczarskim Kiiowskim, iako y w obudwu swietych pieczarach, w ktorych po woli Bozhey blagoslawieni oycowie pieczarscy, pozuwszy, ciężary ciał swoich złożyli*. URL: https://web.archive.org/web/20150121174651/http://histans.com/LiberUA/e_dzherela_Teraturgima_1638/e_dzherela_Teraturgima_1638.pdf (дата звернення 21.04.2023).

Latopisiec albo Kroniczka Joachima Jerlicza. 1853. Warszawa.

Артур Кукушко

старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-археологічних досліджень
Музею історії Десятинної церкви